

УДК 364.616.8

Кримчак Л.Ю.

## СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМ ЛЮДЯМ

**Постановка проблеми.** Проблема соціальної допомоги особам з розумовою відсталістю отримала широке публічне висвітлення лише в останнє десятиліття. Довгий час вважалося, що спроби адаптації та успішної соціалізації цієї категорії населення є малоефективними, унаслідок чого не велися наукові розробки в галузі теорії та методики соціальної допомоги дорослому населенню, яке має відхилення в інтелектуальному розвитку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розумова відсталість – гетерогенний розлад, що включає значне зниження інтелектуального функціонування. Провідні українські психіатри В.Кузнецов та В.Чернявський, які вивчали причини виникнення розумової відсталості у індивіда, акцентують увагу на несприятливій спадковості чи пренатальному ураженні плода внаслідок гострих і хронічних інфекцій, інтоксикації, травм материнського організму, пологової травми, тривалої асфіксії та захворювання дитини в перші роки життя на енцефаліт чи менінгіт [2, с. 227].

У науковій літературі виділяють дві основні клінічні форми розумової відсталості: олігофренію (органічне пошкодження мозку в пренатальний, натальний або ранній період дитинства і виявляється у тотальному недорозвитку) та деменцію (пошкодження кори головного мозку у період після двох-трьох років життя дитини). Більшість дослідників вважають, що стійкі відхилення у розумовому розвитку ведуть до ряду вторинних порушень – змін у процесі соціальної адаптації індивіда, які проявляються у викривленні навичок самообслуговування, комунікації, соціальних та побутових вмій, і є основними для функціонування особистості.

Згідно з офіційною статистикою, на сьогодні, близько 2,6 мільйонів громадян України мають статус інваліда. З них біля 271800 набули цей статус внаслідок психічних розладів та розумової відсталості. Враховуючи те, що в сучасних умовах сьогодення люди з функціональними обмеженнями займають „особливе” місце, тобто потребують певної допомоги з боку держави, то

гіпотетично можна припуститися думкою, що певна частина із них знаходиться у стані ізолюваності чи/або відстороненості від суспільного життя. Це, у свою чергу, сприяє появі у осіб з розумовими розладами відчуття самотності, невпевненості в майбутньому житті, звуженні соціальних зв'язків та повноцінного спілкування. Поєднання відхилень у психофізіологічному здоров'ї зі змінами політичного, економічного та соціально-культурного стану країни поглиблює їх проблеми, чим ще більш утруднює процес соціалізації в соціумі. Отже, люди з розумовими розладами опиняються на узбіччі суспільства, а враховуючи те, що їм притаманна безпосередня довірливість до оточуючих – вони, здебільшого, стають об'єктами глузування та жертвами насилля.

**Формулювання цілей статті.** Метою цієї статті є висвітлення сучасних підходів щодо організації соціальної допомоги людям з розумовою відсталістю.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У науковій літературі сучасні підходи відносно організації соціальної допомоги особам з розумовою відсталістю ґрунтуються на ряду моделей, які розкривають сутність поняття „розумова відсталість”. Серед таких моделей дослідники визначають: релігійну, медико-біологічну, економічну модель та модель функціональної обмеженості.

В основі релігійної (або сакральної) моделі лежить положення про те, що людина з розумовою відсталістю перебуває під захистом Божим. Милосердне ставлення до неї є богоспасенною справою, а утиски – великим гріхом.

Що стосується медико-біологічної моделі, то вона перетворює розумово неповносправних осіб на пасивних пацієнтів, позбавляючи їх соціальної ролі і значення. Акцентує увагу на відсутності здоров'я.

Цікавими є положення економічної та функціональної моделей. Розкриваючи сутність поняття розумової відсталості, перша акцентує увагу на неспроможності людини з вадами психофізіологічного розвитку до продуктивної праці, а друга наголошує на нездатності особи виконувати ту чи іншу функцію, порівняно із здоровими людьми.

На сьогодні, завдяки дослідженням проблем розумової відсталості у галузі соціальної роботи в розвинених країнах сформувалася соціальна модель. Вона розглядає осіб з розумовою відсталістю як малозахищену суспільну групу. Такі люди увійшли до кола клієнтів, що потребують супроводу та соціальної допомоги з боку соціального працівника при вирішенні їхніх життєвих проблем.

Численні публікації свідчать про ґрунтовне вивчення та детальне розроблення даної проблеми у розвинутих країнах Заходу.

Так, Е.Зиглер наголошує, що які б не були домінуючі тенденції в організації соціальної допомоги, поширення певних форм та методів, характерних для конкретного періоду, усі вони мають будуватися на гуманній основі. Сьогодні, на думку автора, провідним є рух до інтеграції розумово відсталих осіб, тобто створення для них середовища, максимально наближеного до „нормального” [1].

П.Якобсон, обґрунтовуючи у своїх дослідженнях принципи організації соціальної допомоги розумово відсталим громадянам, наголошує, що за будь-якої стратегії така допомога має базуватися на високих професійних стандартах, використовувати обстановку найменшого обмеження клієнтів і відповідного їх лікування. Соціальні служби, які здійснюють соціальну допомогу, повинні бути забезпечені достатнім штатом із відповідною кваліфікацією, задля надання необхідних індивідуально спланованих послуг, застосування стандартних методів діагностики й оцінки розумово відсталих осіб, їх психічних і поведінкових розладів [3].

Відомий британський автор А.Кейн зазначає, що розуміння сучасних утруднень в організації соціальної допомоги людям з розумовою відсталістю можливе за умови визначення багатьох чинників, серед яких:

- законодавча база;
- практика конкретних закладів, що зазнають постійних змін і часто відрізняються в кожному конкретному випадку;
- загальні зміни в суспільстві.

Дослідниця визначає концептуальні засади соціальної допомоги у відповідності до нормативно-правової бази своєї країни. Вона наголошує, що: по-перше, люди з розумовою відсталістю та їхні родини, мають бути центральними фігурами при оцінюванні та плануванні послуг; по-друге, послуги, які їм надаються, мають плануватися індивідуально; по-третє, не зважаючи на розмаїття прийнятних моделей проживання, всі вони повинні бути „орієнтовані назовні, пов’язані з усією громадою і мати можливість автономного проживання”; по-четверте, люди з розумовою відсталістю повинні мати доступ до послуг, організований для усього населення (включаючи послуги охорони здоров’я), наскільки це можливо, але із підтримкою з боку спеціально підготовленого персоналу та із залученням додаткових ресурсів.

А.Кейн, у своїх працях, загострює увагу на поєднанні ключових завдань, що стосуються охорони здоров’я дорослого населення з розумовою відсталістю та наданні їм соціальної допомоги у громаді, а саме:

- розвивати надомні, денні послуги та служби тимчасового догляду, щоб уможливити проживання цієї категорії населення у своїх власних домівках у випадках, коли це доречно;
- вважати найвищим пріоритетом підтримку їх доглядальників;
- забезпечувати соціальну допомогу в громаді на основі ретельного оцінювання індивідуальних потреб та координації послуг усіма залученими агенціями;
- тісно співпрацювати з волонтерським та неурядовим сектором для надання всебічних високоякісних послуг;
- чітко встановлювати, хто за що відповідає і забезпечувати підзвітність усіх за виконання своїх обов’язків;
- забезпечувати раціональне використання коштів платників податків та тих, хто оплачує послуги в громаді.

Важливим, на наш погляд, є твердження тих науковців, які вважають, що соціальна допомога людям з розумовою відсталістю потребує скоординованих зусиль мультидисциплінарної бригади для опанування та підтримки комплексу навичок автономного проживання та значної роботи з доглядальниками. Адже, на сьогодні, трансформація допомоги від інституційної форми до допомоги в громаді, визиває утруднення в роботі з цією категорією населення.

Суттєво й те, що ефективність організації, планування та надання соціальної допомоги дорослому населенню з розумовою відсталістю в Україні залежить від наявності недержавних проєктів, серед яких: „Будинок транзитного перебування для осіб з розумовою недостатністю”, реалізований благодійним товариством „Джерела” за підтримки Уряду Королівства Нідерландів „МАТРА”; „Створення національних інформаційних центрів” за підтримки організації „Aktion Mensch”, Німеччина; „Упровадження законодавчих норм та демонстраційних практик рівного забезпечення правоздатності в Україні”, за підтримки Фонду прав інвалідів та Фонду „Тайдз”, США.

Особливої уваги заслуговують державні програми, такі як: „Фінансова підтримка громадських організацій інвалідів” та „Надання послуг денного догляду дітям-інвалідам та інвалідам з розумовою відсталістю”, метою яких є удосконалення комплексної допомоги особам з розумовою відсталістю, сприяння політики соціального захисту інвалідів, координація роботи усіх форм власності.

Важливу роль у підвищенні ефективності в організації соціальної допомоги на сучасному етапі розвитку країни відіграє програма „Поширення кращих практик індивідуалізації та деінституціалізації послуг для людей з інтелектуальною недостатністю” за підтримки Міжнародного фонду „Відродження” (East East: Partnership Beyond Borders Program of Open Society Fund). Метою цієї програми є підтримка процесів трансформації інституційних послуг для осіб з розумовою відсталістю на послуги, що надаються в громаді, шляхом поширення прикладів кращих практик індивідуалізації та деінституціалізації в трьох слов'янських країнах (Україні, Чехії, Словачії).

Логічним продовженням покращення якості життя осіб з розумовою відсталістю виступає програма „Створення національних ресурсних центрів” за підтримки німецької донорської організації „АКСЬОН МЕНШ”. Ця програма спрямована на збір, аналіз, систематизацію і розповсюдження якісних інфоресурсів, що стосуються питань навчання, виховання і реабілітації з інтелектуальними розладами.

Неабияку роль в організації соціальної допомоги людям з розумовою відсталістю відіграє програма „Розробка стандартів якості для агенцій, які опікуються людьми з інтелектуальною недостатністю”. Її мета – запровадження професійних стандартів догляду в громаді, як альтернативи до існуючої інституціалізації людей з розумовими розладами. Особливістю цієї програми є те, що вона: по-перше, підтримується Європейською Комісією; по-друге, в ній застосовуються сучасні напрацювання країн ЄС у цій галузі.

Разом з тим, слід акцентувати увагу і на програмі „Матері – за майбутнє дітей з розумовою відсталістю”, яка розроблена за підтримки Проекту „Мережа громадянської дії в Україні” Інституту Сталих Спільнот (ISC/UCAN). Метою цієї програми є – залучення батьків, які виховують інвалідів з розумовою відсталістю, до активного лобювання альтернативного нормативного акту, що стосується переліку безоплатних соціальних послуг; сконцентрування і спрямування масованих зусиль батьків з усієї України для впливу на рішення органів національної виконавчої влади щодо необхідності прийняття переліку безоплатних соціальних послуг для інвалідів з інтелектуальною недостатністю.

**Висновки.** Таким чином, аналіз наукової літератури дозволив висвітлити сучасні підходи, що стосуються організації соціальної допомоги людям з розумовими відхиленнями. Як перспективу подальших пошуків, вважаємо необхідним виявлення ефективних інноваційних форм та методів у наданні соціальної допомоги особам з розумовою відсталістю, що поширить можливість значно вплинути на їх успішну адаптацію та соціалізацію в соціум, відчуття гармонії у взаємодії з оточуючими.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Зиглер Е. Розуміння розумової відсталості / Е.Зиглер, Р.Ходапп; пер. з англ. Н.М.Вельбовець. – К.: Сфера, 2001. – 360 с.
2. Кузнецов В.М. Психіатрія: навч. посіб. для лікарів-інтернів і курсантів / В.М. Кузнецов, В.М.Чернявський. – К.: Здоров'я, 1993. – 344 с.
3. Якобсон П.М. Психологія чувств / П.М.Якобсон. – М.: АПН РСФСР, 1986. – 238 с.

## АНОТАЦІЯ

*Кримчак Л.Ю. Сучасні підходи щодо організації соціальної допомоги розумово відсталим людям. У статті розглядається сутність поняття „розумове відхилення”. Висвітлюються сучасні підходи до організації соціальної допомоги людям з розумовими відхиленнями, залежність такої допомоги від наявності державних програм та недержавних проектів.*

**Ключові слова:** розумова відсталість; соціальна допомога; соціалізація; релігійна, медико-біологічна, економічна та соціальна моделі; модель функціональної обмеженості.

## АННОТАЦИЯ

*Крымчак Л.Ю. Современные подходы, которые касаются организации социальной помощи умственно отсталым людям. В статье рассматривается сущность понятия «умственная отсталость». Рассматриваются современные подходы к организации социальной помощи людям с отклонениями в умственном развитии, зависимость этой помощи от существующих государственных программ и негосударственных проектов.*

**Ключевые слова:** умственная отсталость; социальная помощь; социализация; религиозная, медико-биологическая, экономическая и социальная модели; модель функциональных ограничений.

### **SUMMARY**

*Krymchak L.Y. The current approaches that address the organization of social assistance mentally retarded people The article deals with the essence of the concept of „mental retardation”. Highlights current approaches to social care for people with intellectual disabilities, the dependence of the assistance from existing government programs and private projects.*

**Key words:** *mental retardation, social assistance, socialization, religious, medical-biological, economic and social model, a model of functional limitations.*